

İlk Meclis 1. Dönem Milletvekillerinin Bağımsızlık Anlayışlarında Türkçenin Yeri

Yaşar YILMAZ

En önce Türkçede istiklal!
Tunalı Hilmi Bey

Dil, bir milletin medeniyet sahnesindeki varoluş mücadelesini ve millî duyuş tarzını söz varlığı yoluyla saklayan ve geçmişten geleceğe bireyler arasında kuvvetli bir bağ oluşturarak onların ortak değerler etrafında toplanmasını sağlayan en temel, en etkin unsurların başında gelir. Denilebilir ki dil olmazsa kimlik olmaz. Kimliğin olmadığı bir yerde bir milletin varlığından söz edilemez. İnsanlık tarihinde nice toplamlar, dilini kaybettiği için bağımsızlığını da kaybetmiştir.

Bu yazıda Kurtuluş Savaşı'nın olağanüstü şartlarında TBMM'nin Yazı İşleri Müdürü Necmettin Sahir (Sılan) Bey'in yaptığı bir ankette İlk Meclis milletvekillerinin verdiği cevaplardan hareketle bağımsızlık anlayışlarında Türkçenin yeri ele alınacaktır.

Birinci Meclisin Yapısı ve Tarihimiz Açısından Önemi

Birinci Meclisin tarihimiz açısından çok önemli bir yeri vardır. Bir yandan işgale uğrayan Anadolu'nun Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla yönetip zaferle sonuçlandırırken öbür yandan çeşitli kanunları meclis üstünlüğü ve çok seslilik anlayışı çerçevesinde yürürlüğe koymak suretiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atmıştır.¹

BMM 437 milletvekiliyle faaliyete başlamıştır. 5 Eylül 1921'e gelindiğinde ölüm, istifa ve milletvekilliğinden çıkarılma gibi sebeplerle 85 kişinin milletvekilliği sona ermiş ve BMM'nin milletvekili sayısı 352'ye düşmüştür.

Birinci Mecliste bulunan milletvekillerinin yaş durumlarını ve mesleklere göre dağılımını, onların dünya görüşleri ve bu görüşlerin niteliği açısından önem taşıdığı için ele almakta fayda görüyoruz. Bu dönemde görev yapan 437 milletvekilinin 45'ini asker, 125'ini sivil memur (idari yöneticiler, diplomatlar, öğretim üyeleri, öğretmenler, hâkim ve savcılar), 39'unu serbest meslek (doktorlar, eczacılar, mühendisler), 73'ünü eşraf (çiftçi, tüccar, aşiret reisleri), 33'ünü din adamı ve 28'ini mesleği bilinmeyenler oluşturmaktadır. Milletvekillerinin yaş dağılımını ele aldığımızda 35 ve daha küçük

¹ TBMM Kültür Sanat Kurulu, İlk Meclis Anketi (Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri), TBMM Kültür Sanat Kurulu Yay., Ankara, 2004, s. 2.

yaştakiler 71, 36-45 yaşları arasındakiler 137, 46 ve daha büyük yaştakiler 107 ve yaşı bilinmeyenler 36 kişiden oluşmaktadır.²

Birinci Mecliste dikkat çeken ve konumuzu ilgilendiren bir husus da siyasi grupların varlığıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın kendine yakın milletvekilleriyle 10 Mayıs 1921'de kurduğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (A-RMHG), Mecliste kurulan ilk gruptur. 133 milletvekilinin yer aldığı bu grubun programını iki madde oluşturmuştur. Bunlar, "1. Misakı Millî'nin sağlanması. 2. Devlet teşkilatının Anayasa çerçevesinde adım adım oluşturulması." biçiminde olmuştur. Mecliste Temmuz 1922'de ikinci bir grup oluşturulmuştur. Bu siyasi grup, İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adını almış ve ilkelerini "1. Misakı Millî çerçevesinde millî birlik ve bağımsızlığımızın sağlanması. 2. Var olan yasaların millî egemenlik ilkesine göre düzeltilmesi. 3. Genel hakların dokunulmazlığı ve saygınlığı." biçiminde kabul etmişlerdir. Bu grupların dışında bir kısım milletvekili de bağımsız kalmayı tercih etmiştir.³ Gruplar oluşmadan ayrılan 82 milletvekilinden sonra teşekkül eden siyasi grupları üyeleri itibarıyla değerlendirdiğimizde, Birinci Grup'un 202, İkinci Grup'un 63, Bağımsızlar'ın 90 üyesinin olduğu görülmektedir.

23 Nisan 1920 tarihinden Birinci Meclisin kapandığı 16 Nisan 1923 tarihine kadar geçen sürede siyasi gruplar arasında demokratik şartlar içinde oldukça düzeyli bir iktidar-muhalefet çekişmesinin yaşandığı bilinmektedir.

Birinci Meclis Döneminden Önce Anadolu'da Türkçe Bilinci

Osmanlı Devleti'nin kurulmasıyla birlikte sosyal ve kültürel yapının gidişatı doğrultusunda Osmanlı Türkçesi oluşmaya başlamıştır. XV. yüzyılda Osmanlı Türkçesinde Arapça ve Farsça etkisi iyice artmış; halkla aydınların dili arasında kopukluk oluşmaya başlamıştır. Bu gidişattan rahatsız olan Aydınlı Visalî, Tatlavlalı Mahremî ve Edirneli Nazmî gibi şahsiyetler, "sözleri, tamlamaları ve benzetmeleri ile Türk ruh ve zevkine uygun şiirler yazma modasını başlatmıştır."⁴ Türkî-i Basit adını taşıyan, etkisini güçlü ve uzun süreli gösteremeyen bu hareketten sonra Tanzimat Dönemi'nde "dilde sadeleşme" arayışı başlamış ; fakat bu arayış amacına ulaşamamıştır.

Türk dilinin, Türk milletinin yeniden ayağa kalkmasında en önemli güç kaynaklarından olduğunun daha II. Meşrutiyet ilan olunmadan önce farkında olan ve buna inanan Mustafa Kemal, bu yöndeki düşüncesini Selânik'te Bulgar Türkolog İvan Monolof'a "*Batı medeniyetine girebilmemize engel olan yazıyı atarak Latin kökünden bir alfabe seçmeli ...*"⁵ biçiminde aktarmıştır.⁶

2 age., s. 7.

3 TBMM Kültür Sanat Kurulu, age., s. 6.

4 Korkmaz, Prof. Dr. Zeynep, "Türk Diline Gönül Verenler", *Türk Dili*, S. 600, Ankara 2001, s. 692.

5 _____, *Atatürk ve Türk Dili Belgeler*, TDK Yay., Ankara 1992, s. 5.

6 Ünaydın, Ruşen Eşref, *Atatürk Tarih ve Dil Kurumları, Hatıralar*, TDK Yay., Ankara 1954, s. 28.

II. Meşrutiyet Dönemi olarak adlandırılan ve 1908-1923 yıllarını kapsayan bu dönem, üst üste gerçekleşen savaşlardan ötürü siyasi açıdan “çöküntü” arz ederken fikir akımlarının canlanması dolayısıyla “diriliş” görüntüsü vermiştir. Sözü ettiğimiz bu dirilişin temel gücünü “millî edebiyat” anlayışı oluşturmuştur. Bu anlayışa bağlı olarak 1911 yılında Selânik’te Yeni Lisan hareketi öncülüğünde *Genç Kalemler* dergisi çıkarılmaya başlanmıştır. “Millî bir edebiyat ancak millî bir dille yaratılır.” anlayışıyla hareket eden Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Ali Canip ve arkadaşları, Türk dilinin zenginleşmesi, yaygınlaşması ve öz değerlerine kavuşturulması yönünde millî şuurun oluşmasına çok önemli katkıda bulunmuşlardır. Onların bu çabaları, hem Birinci Mecliste görev yapan milletvekillerine hem de Cumhuriyeti kuranların düşüncelerine millî bir yön vermiştir.

Necmettin Sahir’in Anketi ve Düşündürdükleri

Ankete Katılım ve Sayısal Veriler

BMM’nin Yazı İşleri Müdürü olan Necmettin Sahir (Sılan) Bey, milletvekillerine tek soruluk bir anket uygulamıştır. Bu soru şöyledir: “Kazanılacak olan millî istiklal mücahedemizin feyizdar ve semeredar olması neye mütevakıftır?” Ankete katılan milletvekilleri, cevaplarını 5 Eylül 1921’den itibaren vermeye başlamıştır. Ne var ki bu tarihte 437 milletvekilinin 82’si ölüm, istifa gibi sebeplerle ankete katılamamıştır. Geriye kalan 355 milletvekilinin 40’ı dışında kalan 315 milletvekili söz konusu soruyu cevaplandırmıştır. Siyasi gruplardan 1. Grup’un 179, 2. Grup’un 60 ve Bağımsızlar’ın 76 üyesi ankete cevap vermiştir. 1. Grup’ta 23, 2. Grup’ta 3 ve Bağımsızlar’da 14 üye ankete cevap vermemiştir. Bu durumda ankete katılım %89,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Ankete katılmayanlar arasında Mustafa Kemal (Atatürk), İsmet (İnönü), Fevzi (Çakmak), Kâzım (Karabekir) Paşalarla Rauf (Orbay) ve Fethi (Okyar) Beyler de yer almıştır.⁷

Ankete katılan 315 milletvekili, sorulan soruya cevap olarak benimsedikleri duygu ve düşüncelerini yazmıştır. Cevapları içerik açısından gruplara ayırdığımızda cevapların *adalet, adil yönetim, yasaların egemen kılınması (188); ekonomik gelişme (136); eğitime önem verilmesi, cahillikle mücadele (117); halkın egemen olması, halkın haklarına saygı (105); halkın refah ve mutluluğu, asayiş, iyi sosyal koşullar (85); azim, kararlılık, birlik, beraberlik, sevgi (75); şeriat, İslam, maneviyat, ahlak, dinî eğitim (68); bayındırlık işleri (64); bilime önem verilmesi, bilimsel gelişme (44); millî bilinç ve benlik yaratılması, Türkçenin yaygınlaştırılması (35); savaşın kazanılması, ordunun güçlendirilmesi, bağımsızlık (27); çağdaşlaşma, batılaşma, tutuculuğa son (26); nüfusun artırılması (18); barışçı, akılcı bir dış politika (13); bürokratik olmayan devlet, devletin küçültülmesi (12)* biçiminde şekillendiğini görüyoruz.

7 TBMM Kültür Sanat Kurulu, *age.*, s. 6, 12.

Yukarıda başlıklarını verdiğimiz cevap gruplarından bizi ilgilendiren husus, böylesine sıkıntılı bir dönemde kimi milletvekillerinin bağımsızlık anlayışlarında Türkçenin yer bulmuş olmasıdır. 15 grup olarak değerlendirdiğimiz bu cevaplar içerisinde 35 milletvekilinin “millî bilinç ve benlik yaratılması, Türkçenin yaygınlaştırılması” anlayışını taşıdığını görmekteyiz. Ankete verilen bütün cevap grupları dikkate alındığında 315 milletvekilinin %11,1’inin söz konusu düşünceyi ileri sürdüğü görülmektedir. Bu oran, yukarıda verdiğimiz değerlerle birlikte değerlendirildiğinde 10. sıraya denk gelmektedir.

Ankete verilen cevaplarda sözünü ettiğimiz hassasiyeti taşıyan milletvekillerini mesleklerine göre değerlendirdiğimizde bunların 10’unun asker, 14’ünün sivil memur, 7’sinin serbest meslek ve 4’ünün eşraf olduğunu görmek mümkündür. Ankete katılan ve meslek olarak din adamı grubunda yer alan milletvekillerinden hiçbiri Türkçe konusunda fikir beyan etmemiştir.

Milletvekillerinin Cevapları

Ankete verdiği cevapta Türkçe konusunda ilk vurgulamayı Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey yapmıştır. Mesleği avukatlık olan Hüseyin Avni, Mecliste İkinci Grup’un kurucusu olarak görev almıştır. Hüseyin Avni, 29 Ocak 1921 tarihli cevabında şöyle demiştir: “*Milletimizin ruhuna nüfuz ve her türlü hissiyatımızı ifhama (anlatmaya) muktedir olacak derecede lisan ve edebiyatımızı ıslah eylemek. ... Müşterek his ve mütekaabil menafi (ortak çıkarlar) ve lisan ile taazzuv etmiş (oluşmuş) milletlerin işbu revabıtı (bağları) ihlal edecek hariç kuvvetleri daha evvelden keşfedip vuku bulacak tecavüzatı (saldırıları) defetmek çarelerini düşünüp meydana getirmekle millî hudutlar muhafaza edilir ve mezkûr (söz konusu) hudut dâhilinde şerait-i maruza (oluşan şartlar) dairesinde yaşamaya istiklal-i millî (millî bağımsızlık) derler.*” Hüseyin Avni, bu cümlesinde millet olmanın “ortak duygu, ortak çıkar ve ortak dil” olmak üzere üç önemli unsurunu dile getirmiş ve dilimizin bizi tam manasıyla anlatabilecek düzeye çıkarılması gerektiğini hatırlatarak bağımsızlığın bunlarla sağlanabileceğini dile getirmiştir.⁸

Diğer bir Erzurum Milletvekili Süleyman Necati (Güneri) Bey, “*Şarkın ve garbın bütün muhalledâtını (başeserlerini) tercüme ile Türkçeyi şarkın, İslam dünyasının yegâne ilmî lisanı hâline koymalı; millî kütüphanemizi, şarkın irfan hazinesi unvanı ile tezyin etmelidir.*” cümlesiyle Türkçenin zenginleştirilmesinin ve yaygınlaştırılmasının bağımsızlığımıza ve ilerlememize katkı sağlayacağına inanmaktadır. İkinci Grup kurucuları arasında yer alan ve Erzurum Kongresi delegelerinden olan Süleyman Necati Bey, söz konusu cevabını “*Artık bize adalet, millî benlik, millî dil/Bilgi, hüner, millî yol, millî dilek gerektir.*” mısralarıyla tamamlamıştır.⁹

8 TBMM Kültür Sanat Kurulu, *age.*, s. 155.

9 *age.*, s. 161.

Birinci Meclise Bolu Milletvekili olarak seçilen Tunalı Hilmi Bey, 22 Aralık 1921’de ankete verdiği cevabında “*Halk dilini kullanın kim derman bulsun her halk derdim. İmdi: İhtilal! Çocuklar! İhtilal! En önce Türkçede istiklal!*” diyerek Anadolu’nun bağımsızlığının Türkçenin bağımsızlığından geçtiğini çok veciz bir biçimde ifade etmiştir. Bir ara Cenevre’de *Osmanlı Gazetesi*’ni çıkaran ve *Memiş Çavuş Millet Meclisinde* adlı kitabı başta olmak üzere çok sayıda yayımlanmış eseri olan Tunalı Hilmi, halkın birbiriyle kenetlenip güçlü olabilmesinin yolunu halk dilinin yaygın bir biçimde kullanılmasına bağlamıştır.¹⁰

Asker kökenli milletvekillerinden olan Cemal (Mersinli) Paşa, Isparta’dan vekil seçilmiş ve Mecliste İkinci Grup’un üyesi olarak görev yapmıştır. Cemal Paşa, 18 Nisan 1922 tarihli cevabında milletimizin öncelikli olarak kendi siyasi varlığına dair bir fikrinin ve tabii bir sınırının olmasını dile getirdikten sonra “... *Türk lisanı hududumuz dâhilinde taammüm edilmeli (yaygınlaştırılmalı). Muhtelif cemiyetlerin vicdanlarında gizli ve kuvvetli rabıta (bağ) lisandır.*”¹¹ biçiminde sözlerine devam ederek bireylerin ortak dil algısının ortak vatan algısını beraberinde getireceğini ve bunun da Türkçenin yaygınlaştırılmasıyla sağlanabileceğini vurgulamıştır.

Birinci Meclise Diyarbakır Milletvekili olarak seçilen Mustafa Akif (Tütenk) Bey, bir süre öğretmenlik yapmış ve Ziya Gökalp’la *Peyman Gazetesi*’ni çıkarmıştır. Birinci Grup üyesi olan Mustafa Akif, 29 Haziran 1922 tarihinde söz konusu ankete yazdığı cevabında “*Millî mücadelemizden (mücadelemizden) müsmir (verimli) netice alınması asayişin takvimine (sağlanmasına), maarifin tamimine (yaygınlaştırılmasına) ve bilhassa hükümetin bilavasıta (aracısız) ahaliye teması suretiyle adaletin tevziine (dağıtılmasına) ve Türk dilinin neşrine bağlı olduğu kanaatindeyim.*”¹² diyerek millî mücadelemizin bağımsızlıkla taçlanması için gerekli olan en önemli ihtiyaçlardan birinin de Türk dilinin yaygınlaştırılması olduğunu vurgulamıştır.

Asker kökenli milletvekili olan Kara Vasıf (Karakol) Bey, Sivas milletvekili seçilmiş ve İkinci Grup’un üyesi olarak görev yapmıştır. Kara Vasıf Bey, 15 Nisan 1922 tarihli cevabında “*Bütün Türk illerinin dil, edebiyat, tarih birliğini canlandırmalı. İktisadi, içtimai vesair maddi revabit tesisi (bağlar kurma) ve her türlü yardımlar ifası ile onlara müstakil varlıklarını kazandırmalı.*”¹³ diyerek 86 yıl öncesinden Türk dilini konuşan ülkelerin yöneticilerine Türk milletini birlik içinde güçlü kılmak için ulvi bir görevi hatırlatmıştır.

Bağımsızlık anlayışlarında Türkçenin yerini tespitte çalıştığımız bu milletvekillerin yanında İstanbul Milletvekili Ahmet Şükrü (Oğuz), Adana Milletvekili

10 *age.*, s. 81.

11 TBMM Kültür Sanat Kurulu, *age.*, s. 188.

12 *age.*, s. 128.

13 *age.*, s. 354.

Zekâî (Apaydın) Bey, Erzurum Milletvekili Asım Vasfi (Mühürdaroğlu) Bey, Karesi Milletvekili Hasan Basri (Çantay) Bey, Kayseri Milletvekili Ahmet Hilmi (Kalaç) Bey, Kütahya Milletvekili Besim (Atalay) Bey, Saruhan Milletvekili Avni (Zaimler) Bey, Sinop Milletvekili Rıza (Nur) Bey, Antalya Milletvekili Halil İbrahim (Özkaya) Bey, Siverek Milletvekili Bekir Sıtkı (Ocak) Bey, Tokat Milletvekili Rıfat (Arkun) Bey ve *Divanü Lugati't-Türk*'ü yeni harflere aktarmış olan Van Milletvekili Tevfik (Demiroğlu) Bey gibi milletvekilleri, millî benliğin, millî bilincin oluşturulması ve geliştirilmesinden bahsederek konumuzla ilgili düşüncelerini dolaylı olarak dile getirmişlerdir.

Söz konusu ankete katılmayan, fakat daha II. Meşrutiyet'ten önce Türkçe bilinci güçlü olan Mustafa Kemal, 1 Mart 1922'de BMM'nin 3. toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada “minberde okunan hutbelerin halkın anlayabileceği bir dille yapılması gerektiğini” vurgular. Yine 7/2/1923 tarihinde Balıkesir’de halka hitaben yaptığı konuşmada hutbelerin Türkçe okunmasına yönelik olarak şöyle seslenmiştir: “*Geçen sene Millet Meclisinde irat ettiğim bir nutukta demiştim ki minber halkın dimağları, vicdanları için bir membaifeyz, bir membaınur olmuştur. Böyle olabilmek için minberlerden aksedecek sözlerin bilinmesi ve anlaşılması ve hakayıkıfenniye ve ilmiye mutabık olması lazımdır. Hutebayıkıramın ahvalisiyasiye, ahvaliüçtimaiye ve meniyeyi her gün takip etmeleri zaruridir. Bunlar bilinmediği takdirde halka yanlış telkinat verilmiş olur. Binaenaleyh, hutbeler tamamen Türkçe icabat zamana muvafık olmalıdır ve olacaktır.*”¹⁴

Birinci Meclis kurulduktan sonra İcra Vekilleri Heyeti (Hükümet)’nin Başbakanı olan Mustafa Kemal, aynı zamanda ilk Sağlık Bakanı olan Dr. Adnan Adıvar’a “*Adnan, sen tıbbiye ile ordunun garplılaşmasından dolayı ilerlediğini söylersin. Biz şimdi bütün memleketi garplılaştıracağız.*” der ve Latin harflerini kabul imkânından bahseder.¹⁵

Sonuç olarak denilebilir ki Birinci Meclis döneminde görev yapan milletvekillerinin Necmettin Sahir Bey’in “*Kazanılacak olan millî istiklal mücahedemizin feyizdar ve semeredar olması neye mütevakıftır?*” biçimindeki tek soruluk anketine verdiği cevaplar, değişik sahalara dair önemli bilgiler içermektedir. Söz konusu cevaplar içerisinde önemli ölçüde yer alan “millî bilinç ve benlik yaratılması, Türkçenin yaygınlaştırılması” anlayışı, dönemin zor şartları değerlendirildiğinde büyük önem arz etmektedir.

Milletlerin tarihinin “zor zamanlarında” “yüksek fikirlerin” seslendiriliyor olması, o milletin gücünün bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan bakıldığında Kurtuluş Savaşı’nın sürdüğü ve anketin yapıldığı zamana kadar Türk dili konusunda yeterli bilgi ve bilinçlenmenin olmadığı dikkate alınır, dönemin bazı milletvekillerinin “bağımsızlığın tam manasıyla oluşabilmesi için millî bilinç ve benlik yaratılması;

14 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay. C. II, Ankara, 1954, s. 94-95.

15 Adıvar, Halide Edip, *Türkün Ateşten İmtihani*, İstanbul, 1962, s. 264.

Türk dilinin yaygınlaştırılması” fikrini ileri sürmesi, milletimize has yüce değerlerin unutulmadığının ve şartlar ne olursa olsun dile getirilmesi gerektiğinin çok güzel bir örneğidir.

Millet meclisleri, demokratik ülkelerin yasama ve yürütme organı olarak görev yapar ve görev başındaki hükümetlerle o ülkenin geleceğini tayin ederler. Milletimizin 35 vekili tarafından bir yürek inkılabı olarak değerlendirilebilecek söz konusu fikri ileri sürmeleri, Birinci Meclisin tarihimizdeki yeri açısından önem taşımaktadır. Söz konusu milletvekillerince taşınan bu şuur, Türk milletinin kurtuluşu, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu ve varlık yolunda yürüyüşü esnasında her zaman direnç ve güç kaynağı olmuştur.

Ortak dil algısı, tarih boyunca ortak vatan algısıyla iç içe olmuştur. Birinci Mecliste Necmettin Sahir Bey’in anketine verilen cevaplarda bağımsızlığımızın tam olarak gerçekleşmesinin ve yerleşmesinin bir yolunun da “millî bilinç ve benlik yaratılması; Türkçenin yaygınlaştırılması” fikrini savunan milletvekillerinin seçtikleri iller dikkate alındığında ortak dil algılamasının ülke sathında temsilcilerinin olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Hüseyin Avni Bey ve Süleyman Necati Bey’in Erzurum’dan; Tunalı Hilmi Bey’in Bolu’dan; Cemal Mersinli Paşa’nın Isparta’dan, Süleyman Tütenk Bey’in Diyarbakır’dan, Kara Vasıf Bey’in Sivas’tan seçilmiş olmaları ve o dönem itibarıyla söz konusu cevapları vermeleri, ortak dil algısının ortak vatan algısıyla birlikte yaşatıldığını ve bu anlayışın ülkenin her noktasında temsilcisinin olduğunu göstermesi bakımından bugün bile üzerinde önemle durulması gereken bir husustur.